

Lise Öğrencilerinde Okul Öfkesi ve Yalnızlık

School Anger and Loneliness Among High School Students

Nazmiye ÇİVİTÇİ¹

Öz: Bu çalışmada, lise öğrencilerinde okul öfkesi boyutları (öfke yaşantısı, düşmanlık, yıkıcı ifade ve olumlu başa çıkma) yalnızlık açısından cinsiyet ve sınıf düzeylerine göre incelenmiştir. Araştırma verileri Denizli il merkezindeki üç lisede öğrenim gören 398 öğrenciden elde edilmiştir. Araştırmada okul öfkesi düzeyini belirlemek için Çok Boyutlu Okul Öfke Ölçeği, yalnızlık düzeyini belirlemek için ise UCLA Yalnızlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma verilerinin çözümlenmesinde Çok Değişkenli Varyans Analizi (Multivariate Analysis of Variance-MANOVA) kullanılmıştır. Bu araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular, lise öğrencilerinin yalnızlık düzeylerine göre okul ortamındaki öfke yaşantısı ve düşmanlık düzeylerinin anlamlı düzeyde farklılaşmadığını ancak öfkenin yıkıcı ifade biçimi ve öfke ile olumlu başa çıkma düzeylerinin anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermektedir. Buna göre, yalnızlık düzeyi yüksek olanlar yalnızlık düzeyi düşük olanlara göre okul ortamında öfkelerini daha yıkıcı bir biçimde ifade etmekte ve daha düşük düzeyde öfkeleri ile olumlu bir biçimde başa çıkabilmektedirler. Yalnızlık düzeyi yüksek olan kız öğrencilerin öfke yaşantısı düzeyleri yalnızlık düzeyi yüksek olan erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha yüksektir. Ancak, yalnızlık düzeylerine göre okul öfkesinin diğer boyutlarının (düşmanlık, yıkıcı ifade ve olumlu başa çıkma) cinsiyete göre farklılaşmadığı bulgusu elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen diğer bir bulgu ise yalnızlık düzeyi yüksek 11. sınıf öğrencilerinin 9. ve 10. sınıflardaki öğrencilere göre okul ortamında öfkelerini daha yıkıcı bir biçimde ifade ettiklerini göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: okul öfkesi, yalnızlık, ergenlik, lise öğrencileri.

Abstract: In this study, school anger dimensions among adolescents were examined in terms of loneliness according to gender and grade levels. The study was conducted on a total of 398 high school students, 217 of whom were female and 181 were male. The data of the study were collected through the Multidimensional School Anger Inventory and UCLA Loneliness Scale. Multivariate Analysis of Variance (MANOVA) was used for data analysis. Findings show that anger experiences and hostility levels of high school students do not vary significantly according to the loneliness levels in the school environment, but destructive expression of the anger and levels of coping with the anger positively vary significantly. Accordingly, those with high level of loneliness express their angers in the school environment in a more destructive way compared to those with low level of loneliness, and they can cope with their angers positively in a lower level. Anger experience levels of female students with high level of loneliness are significantly higher compared to the male students with high level of loneliness. However, it was found out that according to the loneliness levels other dimensions of school anger (hostility, destructive expression and positive coping) do not vary in accordance with the gender. Another finding of the study indicates that 11th grade students with high level of loneliness tend to express their anger in the school environment in a more destructive ways compared to students in 9th and 10th grades.

Keywords: school anger, loneliness, adolescence, high school students.

Okullarda artan bir biçimde devam ederek kaygı kaynağı haline gelen şiddet olayları hem araştırmacıların hem de uygulayıcıların ilgi odağı haline gelmiştir. Okul şiddeti okul iklimine zarar veren, öğrenme ve gelişimi engelleyen okullardaki suça yönelik ve saldırgan davranışları içeren çok

yönlü bir yapı olarak ele alınmaktadır (Furlong ve Morrison, 2000). Okul şiddetinin ortaya çıkmasında kişisel, sosyal, aile ve okula ilişkin pek çok faktör rol oynamakla birlikte, öfke okul şiddeti için güçlü risk faktörleri arasında yer almaktadır (Warner, Weist ve Krulak, 1999). Öğrencilerde görülen yoğun öfke

Yazar Notu: Bu çalışmanın bir kısmı, X. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde (Çukurova Üniversitesi, 21-23 Ekim 2009, Adana) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Denizli, e-posta: ncivitci@pau.edu.tr

ve düşmanlığın okulda potansiyel şiddetin önemli belirleyicilerinden biri olduğu rapor edilmiştir (Smith, Furlong ve Boman, 2006). Bazı araştırmalar öğrencilerde öfke ile zorbalık (Bosworth, Espelage ve Simon, 1999) ve saldırganlık (Campano ve Munakata, 2004) arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Öğrenciler, okul ortamında fiziksel, davranışsal, sosyal ve akademik olarak kaygı yaratabilecek pek çok yaşantıya sahip olduklarından okul öğrencilerde yoğun öfke duygularının ortaya çıkmasında potansiyel bir ortam olarak düşünülebilir (Fryxell, 2000). Ayrıca, öfkenin öğrencilerin kontrol etmede en çok güçlük çektikleri duygulardan biri olduğu (Philips-Hershey ve Kanagy, 1996) dikkate alındığında, öğrencilerin özellikle okul ortamındaki yaşantılarının kaynaklık ettiği öfke ve öfke tepkilerinin anlaşılması önem kazanmaktadır. Öğrencilerin okul ortamındaki yaşantılarına dayalı olarak geliştirdikleri öfke okul öfkesi olarak kavramsallaştırılmaktadır (Smith, Furlong, Bates ve Laughlin, 1998).

Öfke, hafif düzeydeki kızgınlıktan yoğun hiddet durumuna kadar değişebilen temel bir duygu durumudur (Spielberger, Jacobs, Russell ve Crane, 1983). Kassınove ve Sukhodolsky (1995) öfkeyi belirli bilişsel, algısal çarpıtmalarla ve yetersizliklerle ilişkili olumsuz ve fenomenolojik bir duygu durumu olarak tanımlamaktadırlar. Novaco'ya göre ise öfke; hoş olmayan bir olayın kaynağı olarak algılanan kişi ya da duruma yönelik düşmanlığın uyarılması ile yaşanan öznel olumsuz bir duygudur (akt. Robins ve Novaco, 1999). Öfkenin tanımlarında genellikle olumsuz bir duygu durumu olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca, öfke hem öznel değerlendirme (öfkelenen insanın kendisini kötü hissetmesi gibi) hem sosyal değerlendirme (öfkeli insanlardan hoşlanılmaması gibi) sonucunda da genellikle olumsuz bir duygu olarak algılanmaktadır (Kassinove ve Sukhodolsky, 1995). Öfke genellikle olumsuz bir duygu durumu olarak algılsa da normal ve işlevsel bir yönü olduğu da göz ardı edilmemektedir. Gelişimsel bir perspektiften ele alındığında, öfke tehdit ve tehlike karşısında kendini savunmayı kolaylaştıran uyum sağlayıcı bir tepkidir (Olatunji, Lohr ve Bushman, 2007). Öfkenin olumlu ya da olumsuz bir duygu olarak nitelendirilmesi öfkeye neden olan koşullara, öfkenin uyum sağlayıcı sonuçlarına ve öfkenin öznel algılamalarına bağlıdır (Harmon-Jones ve Harmon-Jones, 2007).

Alanyazında, öfke duyuşsal, bilişsel ve davranışsal öğeleri olan çok boyutlu bir yapı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Öfke yaşantısı olarak da nitelendirilen öfkenin duyuşsal boyutu, öfkeye yol açan durumlara yönelik duygusal tepkilerin şiddeti ile ilişkilidir (Boman, 2003). Öfkenin bilişsel boyutu, bireyin öfkelenmesine yol açan durumları yorumlamasının

altında yatan olumsuz inançları ya da düşmanlığı yansıtır (Smith ve ark., 1998). Bireyin dünyaya özellikle de diğer kişilere yönelik sahip olduğu olumsuz yüklemelere ilişkindir (Boman, 2003). Öfke ifadesi olarak da nitelendirilen öfkenin davranışsal boyutu, öfkeye yol açan durumlara karakteristik olarak verilen tepki biçimleridir (Smith ve ark., 1998). Davranışsal boyut, öfkenin ifade edilmesinde saldırganlıktan kaçınma davranışına kadar bir dizi öğrenilmiş davranış repertuarını içermektedir (Robins ve Novaco, 1999). Bu boyutların birinde ya da hepsinde görülen normal dışı tepkiler, öfke problemi olarak nitelendirilebilir (Smith ve ark., 1998). Öfkenin sıklığı, yoğunluğu, süresi ve ifade biçimi öfkenin tepki parametrelerini oluşturur. Bu tepki parametrelerinin sağlık, kişilerarası ilişkiler ve performans gibi kişisel kaynak sistemlerini etkileme derecesi öfkenin bir problem olarak değerlendirilmesinde belirleyicidir (Forbes ve ark., 2004).

Öğrencilerin okul ortamındaki öfke problemleri olumsuz akademik, kişisel ve sosyal sonuçlara yol açabilmektedir. Daha önce yapılmış bazı çalışmalar, öğrencilerde okul öfke düzeyinin yüksek olmasının düşük akademik başarı, (Fryxell, 2000), saldırgan davranış eğilimi (Campano ve Munakata, 2004), intihar davranışı (Ghanizadeh, 2008), kötümserlik eğilimi (Boman ve Yates, 2001), olumsuz davranış ve düşük motivasyon düzeyi (Heavy, Adelman, Nelson ve Smith, 1989) ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Akran ilişkileri de, okul ortamında öğrencilerdeki öfke ve düşmanlığın önemli belirleyicilerindedir. Fryxell (2000) tarafından yapılan çalışma, okul öfke düzeyi yüksek öğrencilerin arkadaş sayılarının daha az olduğunu göstermektedir. Sosyal yeterliği olmayan ve okulda çok az sayıda arkadaşı olan öğrencilerin saldırgan davranışa daha eğilimli olmaları beklenebilir (Fryxell, 2000). Güçlü ve sağlıklı ilişkiler, şiddete karşı koruyucu bir faktör iken zayıf ve yetersiz ilişkiler şiddet için bir risk faktörüdür (Morrison, 2007). Bu bağlamda, okul ortamında yeterli sosyal ilişkiler geliştiremediği için yalnızlık hissedilen öğrencilerin okul öfkesinin gelişimi açısından da risk grubunda olabilecekleri düşünülebilir.

Bireyin sosyal ilişkilerinde niceliksel ve niteliksel olarak yetersizlik algıladığında ortaya çıkan rahatsız edici bir duygu durumu olan yalnızlık (Peplau ve Perlman, 1982) yaşamın her döneminde yaşanabilse de ergenlik dönemi yalnızlık açısından daha riskli bir dönem olarak görülmektedir (Brennan, 1982). Sullivan (1953) ergenlik döneminde artan yalnızlığı, bu dönemde beliren kişiler arası yakınlık ihtiyacına bağlı olarak açıklarken, Erikson (1963)'a göre ise ergenlikte yalnızlık, yakınlık çatışmasının çözümlenmesindeki başarısızlık durumunda yaşanan kimlik krizinin sonucu olarak ortaya çıkar (akt. Slee, 2002). Ergenlik

döneminde ortaya çıkan hızlı değişimler, temel bağlanma figürleri olan anne-babadan ayrılık ve yabancılaşma duygusu, artan özgürlük duygusu ve kimlik oluşturma çabası bu dönemde yalnızlığın artmasına katkıda bulunan bir dizi gelişimsel faktör olarak rapor edilmektedir. Gelişimsel faktörlerin yanı sıra sosyal faktörler de ergenlik döneminde yalnızlığın artmasında etkili olabilmektedir. Okullarda ve toplumda yaygınlaşan rekabetçi bireyciliğin zorlayıcılığı akademik ve atletik alanlarda genellikle başarısızlık ve reddedilme duygularına yol açabilmektedir. Rekabetçi sınıflandırmalar, fiziksel çekicilik ve atletik yetenek gibi özelliklere atfedilen önem özellikle kendini başarısız hisseden ergenlerde yalnızlığa yol açabilir. Ayrıca, popülerliğe ilişkin abartılı beklentiler, sık flört etme gibi gerçekçi olmayan sosyal normlar da ergenlerde yalnızlığa neden olabilmektedir (Mijuskovic, 1986). Görüldüğü gibi, bir dizi gelişimsel ve sosyal faktör ergenlik döneminde yalnızlığın artmasına katkıda bulunabilmektedir. Bir gruba ait olmanın, akran ilişkilerinin ve akran desteğinin önem kazandığı ergenlik döneminde (Cotterell, 1996) artan yalnızlığın öfkenin gelişimi açısından da daha riskli olması beklenebilir. Yalnız kişiler, yetersiz sosyal becerilere sahiptirler (Eldeleklioğlu, 2008; Jones, Hobbs ve Hockenbury, 1982; Wittenberg ve Reis, 1986) ve kişilerarası ilişkilerinde daha doyumsuzlardır (Stokes, 1985). Bu yetersizlikleri ve doyumsuzlukları sonucunda, yalnız bireyler, engellenmelerinin kaynağı olarak algıladıkları kişilere düşmanlık geliştirebilirler. Yalnız bireylerin atılganlık düzeyleri düşük olduğu için ifade edilmemiş öfke duygularının daha yoğun olması beklenebilir (Check, Perlman ve Malamuth, 1985). Bastırılmış-ifade edilmemiş öfke, başkalarından nefret etme ve olumsuz bir biçimde değerlendirmeyi içeren düşmanlığı kolaylaştırabilir (Olatunji ve ark., 2007). Nitekim, bazı çalışmalarda yalnızlığın öfke-düşmanlık (Koçak, 2008; Loucks, 1980), saldırganlık (Check ve ark., 1985; Prinstein, Boergers ve Vernberg, 2001) ve şiddet davranışı (Yıldırım, 2007) ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Alanyazında, yalnızlık düzeyi yüksek öğrencilerin akranları tarafından zorbalığa maruz kalmada risk grubunda olduklarını gösteren bazı çalışmalara (Erdur-Baker ve Yurdugül, 2008; Storch ve Masia-Warner, 2004; Storch, Brassard ve Masia-Warner, 2003) rastlanmaktadır. Ancak, zorbalığa maruz kalmanın gelecekteki şiddetin yordayıcısı olduğu (Thomas ve Smith, 2004) göz önüne alındığında, zorbalığa maruz kalmada risk grubunda olan yalnız ergenlerin okul ortamında öfkenin gelişimi ve öfkenin olumsuz ve yıkıcı bir biçimde ifadesi bakımından da risk grubunda olabilecekleri düşünülebilir.

Ergenlerde yalnızlık açısından okul öfkesi boyutlarının cinsiyete göre bir farklılık göstermesi

beklenebilir. Okul öfkesinin cinsiyete göre incelendiği sınırlı sayıda çalışmada birbiri ile uyumlu olmayan bulgular elde edilmiştir. Örneğin Boman (2003), tarafından yapılan bir çalışmada kız ve erkek ergenlerin okul öfke yaşantısı düzeylerinin farklılık göstermediği, ancak, erkeklerin okula ilişkin düşmanlık duygularının kızlara göre daha yoğun olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca, aynı çalışmanın sonuçları, okul öfkesi ile başa çıkma davranışlarının da cinsiyete göre farklılaştığını göstermektedir. Buna göre, kızlar erkeklere göre öfke ile olumlu başa çıkma davranışlarını daha çok sergilemekte ve erkekler kızlara göre öfkelerini daha yıkıcı bir biçimde ifade etmektedirler. Ghanizadeh (2008) tarafından İran'da lise öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada kızların okul öfke yaşantısı düzeyleri daha yüksek iken erkeklerin okula ilişkin düşmanlık duygularının daha yoğun olduğu bulguları elde edilmiştir. Aynı çalışmanın sonuçları okul öfkesi ile başa çıkma davranışlarının cinsiyete göre farklılaşmadığını göstermektedir. Filipinli ergenler üzerinde yapılan çalışmanın (Campano ve Munakata, 2004) sonuçlarına göre ise kız ve erkek öğrencilerin okul öfkesi düzeyleri farklılaşmamaktadır. Farklı kültürlerde (Avustralya, İran ve Filipin) yapılmış olan bu çalışmalarda birbiri ile uyumlu olmayan bulguların elde edilmesinde kültürel faktörlerin de etkili olabileceği izlenimini vermektedir. Bu bağlamda, Türk kız ve erkek ergenlerin okul öfke düzeylerinin ve öfke ile başa çıkma davranışlarının yalnızlık düzeylerine göre nasıl bir değişim göstereceği de ilgi çekicidir. Alanyazında, kız ve erkek ergenlerin sosyal ilişkilerinin niteliklerinin farklılık gösterdiği vurgulanmaktadır. Erkek ergenler sosyal ilişkilerde daha çok ilgi ve etkinliklerin paylaşımına odaklı iken kız ergenler duygusal paylaşım ve yakınlık gibi duygusal öğelere odaklıdır. Kız ve erkek ergenlerin sosyal ilişkilerindeki doyum kaynaklarındaki bu farklılıklar, yalnızlığa ilişkin algı ve değerlendirmelerini de farklılaştırmaktadır (Stokes ve Levin, 1986). Ergenlerin yalnızlığa ilişkin algı ve değerlendirmelerinin cinsiyete göre farklılaştığı dikkate alındığında, yalnız ergenlerin okul öfke düzeylerinin ve öfke ifade biçimlerinin de cinsiyete göre değişim göstermesi beklenebilir.

Filipinli ergenler üzerinde yapılmış olan bir çalışma (Campano ve Munakata, 2004), okul öfkesinin şiddetinde ve ifade biçimlerinde sınıf düzeylerinin de etkili olduğunu göstermektedir. Bu araştırmanın sonuçları, lise birinci sınıf öğrencilerinin okul öfke yaşantısı düzeylerinin üst sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğunu, ancak lise üçüncü sınıf öğrencilerinin de okul ortamında öfkelerini yıkıcı ifade etme düzeylerinin diğer sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Yalnızlık açısından ele alındığında da, okul öfkesinin sınıf düzeylerine

göre farklılık göstermesi beklenmektedir. Ergenlik döneminin yalnızlığın yoğun yaşandığı bir evre olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, yeni bir okula başlamak durumunda olan dokuzuncu sınıf öğrencilerinin üst sınıflardaki (10 ve 11. sınıf) öğrencilere göre kendilerini daha yalnız hissetmeleri beklenebilir. Dokuzuncu sınıf öğrencileri için okul yeni bir sosyal ortam olduğundan henüz yakın ilişkiler geliştiremedikleri ve okula bağlılık oluşturamadıkları bir dönemdedirler. Dolayısıyla, dokuzuncu sınıf öğrencilerinin bir gruba ait olma, yakın akran ilişkileri ve akran desteği ihtiyaçlarını karşılamada üst sınıf öğrencilerine göre daha dezavantajlı oldukları söylenebilir. Bu durumda, yalnızlık hisseden dokuzuncu sınıf öğrencilerinin yalnızlık hisseden üst sınıf öğrencilerine göre okul yaşantılarını daha tehdit edici algılayarak okul ortamında daha yoğun öfke yaşamaları ve daha yıkıcı bir biçimde ifade etmeleri beklenebilir.

Alanyazında, ergenlerde öfke ve yalnızlık ilişkisini inceleyen bazı çalışmalar (Koçak, 2008; Thomas ve Smith, 2004) yer almaktadır. Ancak, ergenler için okulun önemli bir sosyal yaşam alanı olduğu göz önüne alındığında, ergenlerin okul ortamındaki öfkesinin yalnızlık açısından incelenmesinin de alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada, ergenlerde okul öfkesi boyutları (öfke yaşantısı, düşmanlık, yıkıcı ifade ve olumlu başa çıkma) yalnızlık açısından cinsiyet ve sınıf düzeylerine göre incelenmiştir.

Yöntem

Araştırma Grubu

Araştırma verileri, Denizli il merkezindeki üç farklı lisenin (Şehit Öğretmen Yusuf Batur Endüstri Meslek Lisesi, Denizli Anadolu Lisesi, Koca Mektep Anadolu Lisesi ve Mehmet Akif Ersoy Lisesi) 9., 10., ve 11. sınıflarında öğrenim gören 398 öğrenciden elde edilmiştir. Araştırma verileri lise eğitiminin dört yıla çıkarıldığı (2005-2006) ancak henüz 12. sınıf öğrencilerinin olmadığı dönemde (2007-2008) toplandığı için bu araştırma kapsamında, 12. sınıf öğrencileri yer almamaktadır. Dolayısıyla, bu araştırma kapsamında, 11. sınıf öğrencileri lise son sınıf düzeyindedirler. Araştırma kapsamına giren öğrencilerin 189'u 9. sınıf, 97'si 10. sınıf ve 112'si 11. sınıf öğrencisidir. Yaş ortalaması 16.07 olan katılımcıların 217'si kız ve 181'i erkektir.

Veri Toplama Araçları

Çok Boyutlu Okul Öfke Ölçeği: Araştırmada okul öfke düzeyini belirlemek için Furlong, Smith ve Bates (2002) tarafından geliştirilen ve Çivitci (2007) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Çok Boyutlu

Okul Öfke Ölçeği (ÇÖÖÖ) kullanılmıştır. ÇÖÖÖ dört alt ölçekten (öfke yaşantısı, düşmanlık, yıkıcı ifade ve olumlu başa çıkma) ve toplam 37 maddeden oluşmaktadır.

Öfke Yaşantısı alt ölçeği: Öfkenin duyuşsal boyutuna yöneliktir. Öfkeye yol açabilecek öğretmen ve akran davranışlarını içeren hipotetik durumlara ilişkin öfkenin yoğunluğunu ölçmektedir ve 14 maddeden oluşmaktadır. Örnek madde: "Birisinin sıranı sakız koyduğunu farketmedin ve üzerine oturdun". Seçenekler: (1) Hiç kızmazdım, (2) Biraz kızardım, (3) Oldukça kızardım, (4) Çok kızardım

Düşmanlık alt ölçeği: Öfkenin bilişsel boyutuna yöneliktir. Okula ilişkin düşmanca olumsuz tutum ve inançların düzeyini ölçmeyi amaçlayan bu boyut altı maddeden oluşmaktadır. Örnek madde: "Okuldaki kurallar aptalca". Seçenekler: (1) Hiç katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Katılıyorum, (4) Tamamen katılıyorum

Yıkıcı İfade alt ölçeği: Öfkenin fiziksel ya da sözel olarak saldırgan ifade biçimlerini ölçmeyi amaçlayan bu boyut öfkenin davranışsal boyutuna yöneliktir ve dokuz maddeyi içermektedir. Örnek madde: "Sinirlendiğimde etrafımda kim varsa acısını ondan çıkarırım". Seçenekler: (1) Hiçbir zaman, (2) Bazen, (3) Sık sık, (4) Her zaman

Olumlu Başa Çıkma alt ölçeği: Öfkenin sosyal olarak daha kabul edilebilir ifade biçimlerini ölçen bu boyut da öfkenin davranışsal boyutunu yansıtmakta ve sekiz maddeyi içermektedir. Örnek madde : "Öfkeli olduğumda koşma, top oynama gibi fiziksel etkinlikler ile kendimi rahatlatırım". Seçenekler: (1) Hiçbir zaman, (2) Bazen (3) Sık sık, (4) Her zaman

Seçeneklere verilen yanıtların puanları toplanarak her alt ölçek için bir toplam puan elde edilmektedir. Ayrıca toplam bir puan elde edilmemektedir. Alt ölçeklerden alınan puanlar arttıkça öfke yaşantısı, düşmanlık, yıkıcı ifade ve olumlu başa çıkma düzeyi de artmaktadır. ÇÖÖÖ'nin ölçüt bağıntılı geçerliği Sürekli Öfke-Öfke İfade Tarzı ölçeği ile test edilmiştir. Elde edilen korelasyon değerlerine göre, ÇÖÖÖ'nin Öfke Yaşantısı, Düşmanlık ve Yıkıcı İfade alt ölçekleri ile Sürekli Öfke- Öfke İfade Tarzı ölçeğinin Sürekli Öfke, Öfke-İçe, Öfke-Dışa ve Öfke Kontrol alt ölçekleri arasındaki korelasyon değerleri -.16 ile .67 arasında değişmektedir. ÇÖÖÖ'nin Olumlu Başa Çıkma alt ölçeği ise Sürekli Öfke-Öfke İfade Tarzı Ölçeği'nin Öfke Kontrol alt ölçeği ile arasındaki korelasyon katsayısı .41 iken diğer alt ölçekler ile ilişkili bulunmamıştır. ÇÖÖÖ'nin güvenilirlik

çalışmasında, Cronbach alfa katsayıları Öfke Yaşantısı alt ölçeği için .80, Düşmanlık alt ölçeği için .79, Yıkıcı İfade alt ölçeği için .78 ve Olumlu Başa Çıkma alt ölçeği için .60 olarak bulunmuştur. Testin tekrarı yöntemiyle elde edilen güvenilirlik katsayıları ise Öfke Yaşantısı alt ölçeği için .76, Düşmanlık alt ölçeği için .74, Yıkıcı İfade alt ölçeği için .65 ve Olumlu Başa Çıkma alt ölçeği için .64'dür (Çivitci, 2007).

UCLA Yalnızlık Ölçeği: Araştırmada yalnızlık düzeyinin belirlenmesinde Russell, Peplau ve Cutrona tarafından geliştirilen ve Demir (1989) tarafından dilimize uyarlanmış olan Ucla Yalnızlık Ölçeği kullanılmıştır. Ayırtedici geçerlik çalışmasında, ölçeğin yalnızlıktan yakınan ve yakınmayanları ayırt etmede yeterli olduğu görülmüştür. Ölçeğin beş hafta ara ile iki kez uygulanması ile elde edilen test-tekrar test güvenilirlik katsayısı 0.94 bulunmuştur. İç tutarlık (cronbach alfa) katsayısı da 0.96 olarak hesaplanmıştır (Demir, 1989). Ölçek, 10'u olumsuz toplam 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri "Tamamen Katılıyorum" (1) ile "Tamamen Katılmıyorum" (4) arasında değişen dörtlü Likert tipi dereceleme üzerinde yanıtlanmaktadır. Ölçek puanlarının artması, bireyin

olarak iki gruba ayrılmıştır. Bu işleme göre medyanın altında puan alanlar yalnızlık düzeyi düşük ve medyanın üstünde puan alanlar da yalnızlık düzeyi yüksek olan grupta yer almışlardır. Puanları medyanda olan katılımcılar ise analiz dışında bırakılmıştır. Araştırmada, yalnızlık düzeyi düşük ve yüksek olan katılımcıların dört boyutlu okul öfkesi düzeylerinin (öfke yaşantısı, düşmanlık, yıkıcı ifade ve olumlu başa çıkma) cinsiyet ve sınıf düzeylerine göre değişip değişmediğini test etmek için Çok Değişkenli Varyans Analizi (Multivariate Analysis of Variance-MANOVA) uygulanmıştır. Levene Testi sonuçları varyansların homojen olduğunu ortaya koymaktadır. MANOVA sonuçlarına göre farkın anlamlı olduğu durumlarda çoklu karşılaştırmalar grafik olarak gösterilmiştir.

Bulgular

Araştırmada ele alınan değişkenlerin betimleyici istatistikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri de dağılımın normal olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Değişkenlerden Elde Edilen Puanlara İlişkin Betimleyici İstatistikler

	\bar{X}	Ss	Çarpıklık	Basıklık
Öfke Yaşantısı	44,81	5,98	-,48	-,05
Düşmanlık	12,35	4,03	,69	,23
Yıkıcı İfade	17,25	5,16	,70	,09
Olumlu Başa Çıkma	18,83	3,99	,24	-,12
Yalnızlık	35,41	9,19	,56	-,36

n = 398

daha fazla yalnızlık yaşadığını göstermektedir. Örnek maddeler: "Kendimi grup dışına itilmiş hissediyorum"; "Derdimi anlatabileceğim insanlar var".

Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan ölçeklerin belirlenen okullarda uygulanabilmesi için Denizli Valiliği'nden resmi izin alınmıştır. Ölçekler öğrencilere sınıf ortamında yaklaşık bir ders saatinde araştırmacı ve okulların psikolojik danışmanları tarafından uygulanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilere araştırmacının amacı açıklanarak, sonuçların gizli tutulacağı vurgulanmıştır. Ölçekler puanlanmadan önce gözden geçirilmiş ve eksik işaretleme yapan ya da içten yanıtlanmadığı belirlenen deneklerin formları araştırma dışı bırakılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi öncesinde katılımcılar yalnızlık puanlarına göre yalnızlık düzeyi düşük ve yüksek

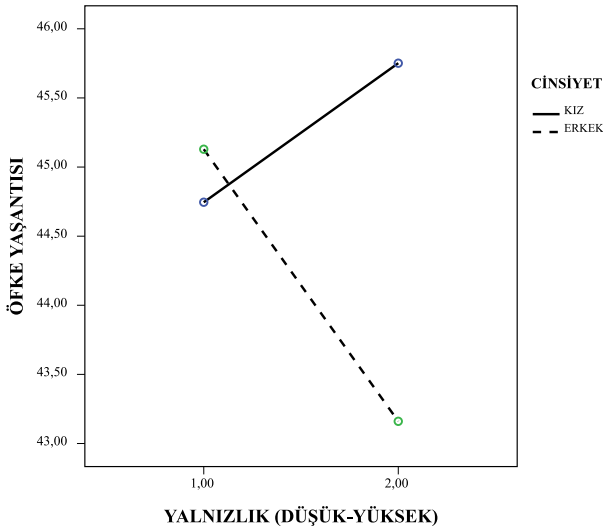
Yalnızlık düzeyi düşük ve yüksek olan öğrencilerin okul öfkesinin boyutları olan öfke yaşantısı, düşmanlık, yıkıcı ifade ve olumlu başa çıkma düzeylerinin cinsiyet ve sınıflarına göre değişimini gösteren MANOVA sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Tablo 2'de görüldüğü gibi, yalnızlık düzeyi düşük ve yüksek olanların öfke yaşantısı [F(1, 397)= .61, p>.05] ve düşmanlık [F(1, 397)= .48, p>.05] düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermezken; yıkıcı ifade [F(1, 397)= 6.68, p<.05] ve olumlu başa çıkma [F(1, 397)= 17.53, p<.01] düzeyleri anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ortalamalara bakıldığında, yalnızlık düzeyi yüksek olanların yıkıcı ifade düzeylerinin (x=17.76) yalnızlık düzeyi düşük olanların yıkıcı ifade düzeylerine (x=16.41) göre daha yüksek, olumlu başa çıkma düzeylerinin ise (x=18.05) yalnızlık düzeyi düşük olanların olumlu başa çıkma düzeylerine (x=19.66) göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 2. *Yalnızlık düzeyi düşük ve yüksek olan öğrencilerin cinsiyet ve sınıflarına göre okul öfke düzeylerini gösteren MANOVA sonuçları*

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	F	p	Wilks'λ	p
Yalnızlık (Düşük/Yüksek)	Öfke Yaşantısı	.61	.433	6.54	.000
	Düşmanlık	.48	.489		
	Yıkıcı İfade	6.68	.010		
	Olumlu Başaçıkma	17.53	.000		
Yalnızlık X Cinsiyet	Öfke Yaşantısı	4.92	.008	1.93	.052
	Düşmanlık	.80	.450		
	Yıkıcı İfade	1.98	.140		
	Olumlu Başaçıkma	.20	.819		
Yalnızlık X Sınıf	Öfke Yaşantısı	.93	.446	1.76	.032
	Düşmanlık	2.20	.068		
	Yıkıcı İfade	2.56	.038		
	Olumlu Başaçıkma	2.14	.074		

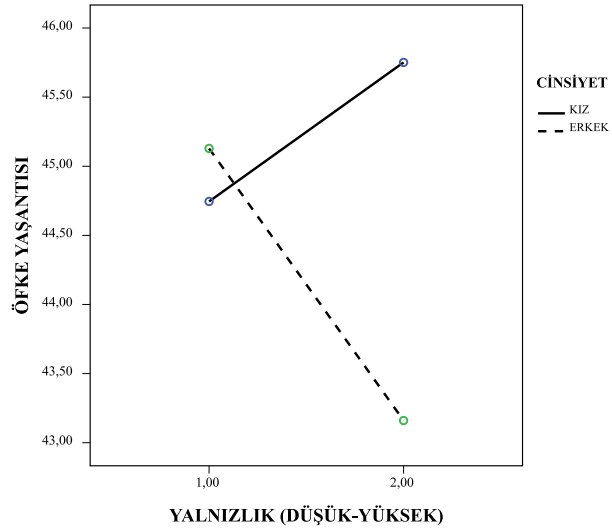
n = 398

Yalnızlık ve cinsiyet etkileşiminin düşmanlık [F(2, 397)= .80, p>.05], yıkıcı ifade [F(2, 397)= 1.98, p>.05] ve olumlu başa çıkma [F(2, 397)= .20, p>.05] üzerindeki ortak etkisi anlamlı bulunmazken; öfke yaşantısı [F(2, 397)= 4.92, p<.01] üzerindeki ortak etkisi anlamlı bulunmuştur. Yalnızlık ve cinsiyet etkileşimine göre öğrencilerin öfke yaşantısı düzeylerindeki değişim Şekil 1'de sunulmuştur. Şekil 1'de görüldüğü gibi, yalnızlık düzeyi yüksek olan kız öğrencilerin öfke yaşantısı düzeyleri yalnızlık düzeyi yüksek olan erkek öğrencilerin öfke yaşantısı düzeylerinden belirgin biçimde daha yüksektir.

**Şekil 1.** *Yalnızlık düzeyi düşük ve yüksek olan öğrencilerin öfke yaşantısı ve cinsiyetleri arasındaki etkileşim*

Yalnızlık ve sınıf etkileşiminin ise öfke yaşantısı [F(4, 397)= .93, p>.05], düşmanlık [F(4, 397)= 2.20, p>.05] ve olumlu başa çıkma [F(4, 397)= 2.14, p>.05] üzerindeki ortak etkisi anlamlı bulunmazken, yıkıcı ifade üzerindeki ortak etkisi [F(4, 397)= 2.56, p<.05]

anamlı bulunmuştur. Yalnızlık ve sınıf etkileşimine göre öğrencilerin yıkıcı ifade düzeylerindeki değişim Şekil 2'de sunulmuştur. Şekil 2'de görüldüğü gibi, yalnızlık düzeyi yüksek olan 11. sınıf öğrencilerinin yıkıcı ifade düzeyleri yalnızlık düzeyi yüksek olan 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin yıkıcı ifade düzeylerinden daha yüksektir.

**Şekil 2.** *Yalnızlık düzeyi düşük ve yüksek olan öğrencilerin yıkıcı ifade ve sınıf düzeyleri arasındaki etkileşim*

Tartışma

Bu araştırmanın sonuçları, yalnızlığın, ergenlerin okul ortamında öfke ve düşmanlık duygularının şiddetinden çok öfke ifade biçimlerinde rol oynadığını göstermektedir. Buna göre, yalnız ergenlerin okul yaşantılarına dayalı öfkeleri ile olumlu bir biçimde başa çıkmada yetersiz oldukları, okul ortamında öfke duygularını daha çok kendilerine ya da başkalarına zarar veren yıkıcı bir biçimde ifade ettikleri görülmektedir. Alanyazın incelendiğinde, yalnızlık

açısından okul öfkesinin ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte, yalnızlığın sürekli öfke, saldırganlık ve şiddet davranışı ile ilişkili olarak incelendiği bazı çalışmalarda benzer bulgular dikkati çekmektedir. Koçak (2008) tarafından yapılan çalışmada, bu araştırmanın bulguları ile uyumlu bir biçimde sürekli öfkenin yalnızlığı anlamlı düzeyde yordamadığı, yalnızlık düzeyi yüksek olan ergenlerin öfkelerini içte tuttukları ve öfke kontrol düzeylerinin düşük olduğu bulunmuştur. Ayrıca, aynı çalışmada, bu araştırmanın bulguları ile tutarlı olmayan biçimde öfke dışta tarzının yalnızlığı anlamlı düzeyde yordamadığı bulgusu da elde edilmiştir. Thomas ve Smith (2004) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgular da bu araştırmanın bulguları ile paralellik göstermektedir. Öfkenin olumlu ifade biçimi olan öfkenin tartışılması (öfke duygularının bir arkadaş ya da yakının ile paylaşılması) ile yalnızlık ters yönde ilişkili bulunmuştur. Ayrıca, öfkenin tartışılması sınıf arkadaşları tarafından sevilme ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur. Bazı çalışmalarda (Cacioppo, ve ark. 2006; Loucks, 1980) ise bu araştırmanın bulgularından farklı olarak yalnızlık düzeyi yüksek olan üniversite öğrencilerinin öfke-düşmanlık düzeylerinin yalnızlık düzeyi düşük olanlardan daha yüksek olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu bulguların ışığında, yalnız öğrencilerin öfkelerini kontrol etmede ve öfke ile olumlu bir biçimde başa çıkmada güçlük yaşadıkları söylenebilir. Yalnız öğrencilerin öfke duyguları ile başa çıkma ve kontrol etme güçlükleri dikkate alındığında, saldırganlık ve şiddet davranışı için risk grubunda oldukları düşünülebilir. Nitekim, yalnızlığın şiddet davranışı ile ilişkili olarak ele alındığı çalışmalar, şiddete başvuran ergenlerin daha yalnız olduklarını (Thomas ve Smith, 2004; Yıldırım, 2007) göstermektedir. Benzer biçimde, kız ergenler üzerinde yapılan bir çalışmada da (Smith ve Thomas 2000), şiddete başvuranların şiddete başvurmayanlardan daha yalnız oldukları bulgusu elde edilmiştir. Aynı çalışmada, kız ergenlerin yalnızlıkla başa çıkma tarzlarının da farklılaştığı görülmektedir. Araştırma bulguları şiddete başvuran kız ergenlerin yalnız hissettiklerinde daha çok duvarı yumruklama gibi saldırgan davranışlar sergileme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Yalnızlığın saldırganlıkla ilişkili olarak incelendiği çalışmalar ise yalnızlığın saldırganlıkla pozitif yönde ilişkili olduğunu (Diamont ve Windholz, 1981), yalnızlık düzeyi yüksek olan erkek üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeyi düşük olanlardan daha saldırgan olduklarını (Check ve ark., 1985) göstermektedir. Bu araştırma bulguları birlikte değerlendirildiğinde, yalnız öğrencilerin saldırganlık ve şiddet davranışı eğilimine sahip oldukları sonucuna varılabilir.

Okul öfkesinin cinsiyet açısından farklılıkları yalnızlık düzeylerine göre ele alındığında dikkat çekici bulgular elde edilmiştir. Yalnızlık düzeyi yüksek olan kız öğrencilerin öfke yaşantısı düzeyleri yalnızlık düzeyi yüksek olan erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha yüksektir. Ancak, yalnızlık düzeylerine göre okul öfkesinin diğer boyutlarının (düşmanlık, yıkıcı ifade ve olumlu başa çıkma) cinsiyete göre farklılaşmadığı bulgusu elde edilmiştir. Alanyazında, yalnızlık açısından okul öfkesinin ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte, okul öfkesinin cinsiyete göre ele alındığı sınırlı sayıda çalışmada da birbiri ile uyumlu olmayan bulgular elde edilmiştir. Örneğin, Filipinli ergenler üzerinde yapılan çalışmanın (Campano ve Munakata, 2004) sonuçlarına göre kız ve erkek öğrencilerin okul öfkesi düzeyleri farklılaşmamaktadır. Boman (2003) tarafından yapılan bir çalışmada, kız ve erkek ergenlerin öfke yaşantısı düzeylerinin farklılık göstermediği, ancak, erkeklerin okula ilişkin düşmanlık duygularının kızlara göre daha yoğun olduğu bulguları elde edilmiştir. Ayrıca, aynı çalışmanın sonuçları, okul öfkesi ile başa çıkma davranışlarının da cinsiyete göre farklılaştığını göstermektedir. Buna göre, kızlar erkeklere göre öfke ile daha olumlu başa çıkma davranışları gösterirken erkekler de kızlara göre öfkelerini daha yıkıcı bir biçimde ifade etmektedirler. İran'da lise öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada (Ghanizadeh, 2008) ise kızların okul öfke yaşantısı düzeylerinin daha yüksek iken erkeklerin okula ilişkin düşmanlık duygularının daha yoğun olduğu bulguları elde edilmiştir. Aynı çalışmanın sonuçları okul öfkesinin ifade biçiminin cinsiyete göre farklılaşmadığını göstermektedir. Bu araştırmada yalnızlık açısından okul öfkesinin cinsiyete göre farklılıkları ele alındığında, kız ergenlerin öfke yaşantısı düzeylerinin erkek ergenlerden daha yüksek olduğu bulgusunun elde edilmesi, kızların yalnızlığa karşı daha duyarlı olduklarını düşündürmektedir. Daha önce yapılmış olan çalışmalarda, kız ergenlerin erkek ergenlere göre daha çok ilişki yönelimli oldukları (Puklek ve Vidmar, 2000), kişilerarası ilişkilerin yakınlık ve ilgi boyutlarını daha çok önemstedikleri (Meyer ve Farrell, 1998), kişilerarası ilişkilerde karşılıklı anlayış ve duygusal destek ihtiyacını daha çok hissettikleri (Stokes ve Levin, 1986) ve sosyal ilişkilerdeki yetersizliklerden daha çok etkilendikleri (Borys ve Perlman, 1985) görülmektedir. Bu bulgular, kız ergenlerin erkek ergenlere göre yalnızlığa daha duyarlı olabileceklerine işaret etmektedir. Bu durumda, okul ortamında ihtiyaç duydukları yakın ilişkileri geliştiremeyip yalnızlık hisseden kız ergenlerin okul ortamını daha tehdit edici algılayarak okul yaşantılarının öfke duygularını daha çok tetiklediği söylenebilir.

Araştırmada elde edilen diğer bir bulgu, yalnızlık düzeyi yüksek 11. sınıf öğrencilerinin alt sınıflardaki (9. ve 10. sınıf) öğrencilere göre okul ortamında öfkelerini daha yıkıcı bir biçimde ifade ettiklerini göstermektedir. Alanyazında, yalnızlık açısından okul öfkесinin sınıf düzeylerine göre incelendiği bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte, okul öfkесinin sınıf düzeylerine göre incelendiği bir çalışma (Campano ve Munakata, 2004), bu araştırmanın bulgularına benzer biçimde lise üçüncü sınıf öğrencilerinin okul ortamında öfkelerini yıkıcı ifade etme düzeylerinin diğer sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Yine aynı çalışmada, bu araştırmanın bulgularından farklı olarak lise birinci sınıf öğrencilerinin okul öfke yaşantısı düzeylerinin üst sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğu bulgusu da elde edilmiştir. Yeni bir okula uyum sağlamak durumunda olan dokuzuncu sınıf öğrencilerinin aksine 11. sınıf öğrencilerinin yalnızlığa daha duyarlı olup öfkelerini daha yıkıcı bir biçimde ifade etmeleri düşündürücüdür. Bu bulgunun elde edilmesinde 11. sınıf öğrencilerinin mezun olma aşamasında olmalarının da etkisi olabileceği söylenebilir. Bilindiği gibi, okul ergenler için akranları ile sosyal ilişkiler geliştirebilecekleri önemli bir sosyal yaşam alanıdır ve zamanlarının önemli bir bölümünü okulda geçirirler. Bu bağlamda, okulda etkili sosyal ilişkiler geliştiremeyip yalnızlık hisseden 11. sınıf öğrencilerinin artık mezun olma aşamasında oldukları göz önüne alındığında, okulu yakın ilişkiler geliştirebilecekleri bir ortam olarak algılama eğilimlerinin de azalması beklenebilir. Bu durumun okulda yalnızlık hisseden 11. sınıf öğrencilerinin diğer sınıf (9. ve 10. sınıf) öğrencilerine göre okul yaşantılarına dayalı öfkelerini daha yıkıcı bir biçimde ifade etmelerinde bir rol oynayabileceği düşünülebilir.

Sonuç olarak, bu araştırma, yalnızlığın ergenlerin okul yaşantılarına dayalı öfke ve düşmanlık duygularının şiddetinden çok okul ortamındaki öfke ifade biçimlerinde rol oynadığını göstermektedir. Buna göre, yalnız ergenler okul ortamında öfke

duyguları ile olumlu bir biçimde başa çıkma davranışlarını sergilemekten çok öfke duygularını kendilerine ya da başkalarına zarar veren yıkıcı bir biçimde ifade etmektedirler. Yalnız ergenlerin okul ortamında öfke duyguları ile olumlu bir biçimde başa çıkmada yetersiz olmaları ve öfkelerini yıkıcı bir biçimde ifade etmeleri okul şiddeti için risk grubunda oldukları biçiminde değerlendirilebilir. Araştırmanın sonuçları dikkate alındığında, okul psikolojik danışmanlarına okullarda, yalnız öğrencilere öfke duyguları ile olumlu bir biçimde başa çıkma davranışlarını kazandırmaya yönelik bireysel-grupla psikolojik danışma ve grup rehberliği programlarını uygulamaları önerilebilir. Ayrıca, okul şiddetini önleme programları kapsamında, sosyal ilişkiler geliştirmede güçlük yaşayan yalnız öğrencilerin yalnızlığının azaltılmasında etkili olabilecek müdahalelere de (sosyal yeterliğin geliştirilmesi gibi) yer verilmesi önemli görülmektedir. Bu çalışma okul öfkесi ve yalnızlık arasındaki doğrudan ilişkileri ortaya koymaktadır. Ancak, okul öfkесi ile yalnızlık arasındaki ilişkide dolaylı rol oynayabilecek ara değişkenlerin de (sosyal destek, benlik saygısı gibi) incelendiği yeni araştırmaların daha kapsamlı bulguların elde edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, araştırma sonuçlarının değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken bazı sınırlılıklar vardır. Öncelikle, araştırma verileri lise eğitiminin dört yıla çıkarıldığı (2005-2006) ancak henüz 12. sınıf öğrencilerinin olmadığı dönemde (2007-2008) toplandığı için bu araştırma kapsamında, 12. sınıf öğrencileri yer almamaktadır. Dolayısıyla, bu araştırma kapsamında, 11. sınıf öğrencileri lise son sınıf düzeyindedirler. Araştırma bulguları, kendini anlatmaya dayalı (self-report) ölçeklerden elde edilen veriler ile sınırlıdır. Bu çalışmada, araştırma grubunu lise öğrencileri oluşturduğu için araştırma sonuçları sadece benzer gruplara genellenebilir. Ancak, farklı eğitim kademelerinde yapılacak yeni çalışmaların bu araştırma bulgularının genellenebilirliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Boman, P. (2003). Gender differences in school anger. *International Education Journal*, 4 (2), 71-77.
- Boman, P. ve Yates, G. C. R. (2001). Optimism, hostility, and adjustment in the first year of high school. *British Journal of Educational Psychology*, 71, 401-411.
- Borys, S. ve Perlman, D. (1985). Gender differences in loneliness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 11(1), 63-74.
- Bosworth, K., Espelage D. L. ve Simon, T.R. (1999). Factors associated with bullying behavior in middle school students. *Journal of Early Adolescence*, 19 (3), 341-362.
- Brennan, T. (1982). Loneliness at adolescence. In L. A. Peplau ve & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy* (pp. 269-290). New York: Wiley.

- Cacioppo, J. T., Hawkley, L. C., Ernst, J. M., Burleson, M., Berntson, G.G., Nouriani, B. ve Spiegel, D. (2006). Loneliness within a nomological net: An evolutionary perspective. *Journal of Research in Personality*, 40, 1054–1085
- Campano, J. ve Munakata T. (2004). Anger and aggression among Filipino students. *Adolescence*, 39(156), 757-764.
- Check, J. V. P., Perlman, D. ve Malamuth, N. M. (1985). Loneliness and aggressive behaviour. *Journal of Social and Personal Relationships*, 2, 243-252.
- Cotterell, J. (1996). Social relations. Social networks and social influences in adolescence (pp. 21–98). London: Taylor & Francis Inc.
- Çivitci, N. (2007). Çok boyutlu Okul Öfke Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 99-109,
- Demir, A. (1989). UCLA yalnızlık ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 7(23), 4–18.
- Diamont, L. ve Windholz, G. (1981). Loneliness in college students: Some theoretical, empirical, and therapeutic considerations. *Journal of College Student Personnel*, 22(6), 515-522
- Eldeleklioğlu, J. (2008). Yalnızlığın Belirleyicileri Olarak:Cinsiyet, Duygusal İlişki, İnternet Kullanımı Algılanan Sosyal Destek ve Sosyal Beceri. *Eurasian Journal of Educational Research*, 33, 127-140.
- Erdur-Baker, Ö. ve Yurdugül, H. (2008). "Loneliness as a risk factor for traditional and cyber bullying." Paper presented at ECER-The European Conference on Educational Research, 8-12 September, Göteborg, Sweden.
- Forbes,D., Hawthorne, G., Elliot, P., McHugh, T., Biddle, D., Creamer,M. ve Novaco, R. (2004). A concise measure of anger in combat-related posttraumatic stress disorder. *Journal of Traumatic Stress*, 17(3), 249-256.
- Fryxell, D. (2000). Personal, social and family characteristics of angry students. *Professional School Counseling*, 4 (2), 86-94.
- Furlong, M. ve Morrison, G. (2000). The school in school violence definitions and facts. *Journal of Emotional & Behavioral Disorders*, 8 (2), 71-81.
- Furlong, M., Smith, D. ve Bates, M. (2002). Refinement of the multidimensional school anger inventory: Further construct validation, extension to female adolescents and preliminary norms. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 20 (1), 46-65.
- Ghanizadeh, A. (2008). Gender difference of school anger dimensions and its prediction for suicidal behavior in adolescents. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 8 (2), 525-535.
- Harmon-Jones, E. A. ve Harmon-Jones, C. (2007). Anger: Causes and components. In T. A. Cavell ve K. T. Malcolm (Eds.), *Anger, Aggression, and Interventions for Interpersonal Violence* (pp. 99-118). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Heavy, C.L., Adelman, H.S., Nelson, P. ve Smith, D.C. (1989). Learning problems, anger, perceived control and misbehavior. *Journal of Learning Disabilities*, 22 (1), 46-59.
- Jones, H. W., Hobbs, A. S., ve Hockenbury, D. (1982). Loneliness and social skill deficits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42 (4), 682-689.
- Kassinove H. ve Sukhodolsky D. G. (1995) Anger disorders: basic science and practice issues. *Anger Disorders: Definition, Diagnosis and Treatment*. H. Kassinove (Ed.), 1-26. Washington, Taylor & Francis.
- Koçak, E. (2008). Ergenlerde yalnızlığın yordanmasında benlik saygısı, sürekli öfke ve öfke ifade tarzlarının incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi.
- Loucks, S. (1980). Loneliness, affect and self-concept: construct validity of the Bradley loneliness scale. *Journal of Personality Assessment*, 44(2), 142-147.
- Meyer, A. L. ve Farrell, A.D. (1998). Social skills training to promote resilience in urban sixth-grade students: One product of an action research strategy to prevent youth violence in high-risk environments. *Education and Treatment of Children*, 21, 461-479.
- Mijuskovic, B. (1986). Loneliness: Counseling adolescents. *Adolescence*, 21, 941–950.
- Morrison, B. (2007). 'Bullying, violence and alienation', Restoring Safe School Communities: A Whole School Response To Bullying, Violence and Alienation. (1-24). Federation Press.
- Olatunji, B. O., Lohr, J. M. ve Bushman, B. J. (2007). The pseudo-psychology of venting in interventions for anger and related conditions: implications for mental health practice. In T. A. Cavell ve K. T. Malcolm (Eds.), *Anger, Aggression, and Interventions for Interpersonal Violence* (pp. 119-142). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Peplau, L. A., ve Perlman, D. (1982). Perspectives on loneliness. In L. A. Peplau & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research, and therapy* (pp. 1–18). New York: Wiley-Interscience.

- Philips-Hershey, E. ve Kanagy, B. (1996). Teaching students to manage personal anger constructively. *Elementary School Guidance & Counseling*, 30, (3), 229-234.
- Prinstein, M. J., Boergers, J. ve Vernberg, E. M. (2001). Overt and relational aggression in adolescents: social-psychological adjustment of aggressors and victims. *Journal of Clinical Child Psychology*, 30, (4), 479-491
- Puklek, M. ve Vidmar, G. (2000). Social anxiety in slovene adolescents: Psychometric properties of a new measure, age differences and relations with self-consciousness and perceived incompetence. *European Review of Applied Psychology*, 50, 249-258.
- Robins, S. ve Novaco, R.W. (1999). Systems conceptualization and treatment of anger. *Journal of Clinical Psychology*, 55, 325-337.
- Slee, P. T. (2002). Social and emotional development in adolescence. *Child, Adolescent and Family Development* (431-450). New York: Cambridge University Press.
- Smith, D. C., Furlong, M. J. ve Boman, P. (2006). Assessing anger and hostility in school settings. In Shane R. Jimerson & Michael J. Furlong (Eds.) *Handbook of School Violence And School Safety: From Research to Practice*, 135-146.
- Smith, D.C., Furlong, M., Bates, M. ve Laughlin, J.D. (1998). Development of the multidimensional school anger inventory for males. *Psychology in the Schools*, 35 (1), 1-15.
- Smith, H., ve Thomas, S. P. (2000). Violent and nonviolent girls: Contrasting perceptions of anger experiences, school and relations. *Issues in Mental Health Nursing*, 21, 547-575.
- Spielberger, C. D. , Jacobs, G., Russell, S. ve Crane, R. S. (1983) Assessment of anger: the state-trait anger scale. James N. Butcher & Charles D. Spielberger (Eds), *Advances in Personality Assessment*, 2, 161-186. Hillsdale, NJ, LEA.
- Stokes, J.P. (1985). The relation of social network and individual difference variables to loneliness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48 (4), 981-990.
- Stokes, J. ve Levin, I. (1986). Gender differences in predicting loneliness from social network characteristics. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(5), 1069-1074.
- Storch, E. A. ve Masia-Warner, C. (2004). The relationship of peer victimization to social anxiety and loneliness in adolescent females. *Journal of Adolescenc*, 27, 351-362
- Storch, E. A., Brassard M. R. ve Masia-Warner, C. (2003). The relationship of peer victimization to social anxiety and loneliness in adolescence. *Child Study Journal*, 33(1),1-18.
- Thomas, S. P. ve Smith, H. (2004). School connectedness, anger behaviors, and relationships of violent and nonviolent American youth. *Perspectives in Psychiatric*, 40 (4), 135-148.
- Warner, B. S., Weist, M. D. ve Krulak, A. (1999). Risk factors for school violence. *Urban Education*, 34 (1), 52-68.
- Wittenberg, T.M. ve Reis,H.T. (1986). Loneliness, social skills and social perception. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 12 (1), 121-130.
- Yıldırım, M. (2007). Şiddete başvuran ve başvurmeyan ergenlerin yalnızlık düzeyleri ve akran baskısı düzeyleri açısından incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi.